

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.8>

СИСТЕМА ДЕРЖАВНИХ ЗАХОДІВ ДЛЯ БОРТЬБИ З ПОРУШЕННЯМИ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Іванюк Р.В.,
*адвокат АО «Бобровніков, Іванюк та партнери»,
асистент кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3459-3428>
e-mail: ivaniuk.ruslan@chnu.edu.ua*

Іванюк Р.В. Система державних заходів для боротьби з порушеннями прав людини в умовах збройного конфлікту.

У статті розглядаються сучасні виклики захисту прав людини під час збройного конфлікту, зокрема в контексті необхідності запровадження правового режиму воєнного стану, що був введений через збройну агресію РФ проти суверенної, демократичної та правової української держави. Стаття зосереджується на аналізі критичних аспектів захисту прав людини в умовах збройного конфлікту, акцентуючи на складнощах, що виникають внаслідок агресивного вторгнення в суверенну, демократичну, та правову державу. Особлива увага приділяється стратегічним пріоритетам щодо відновлення та захисту прав людини, які серйозно постраждали через військові дії. У статті доводиться потреба у специфічній правовій рамці, адаптованій до умов збройного конфлікту воєнного часу та ключових пріоритетів відновлення після війни. У статті здійснено детальний аналіз національного законодавства та відповідних міжнародно-правових норм та спроба визначити та рекомендувати ефективні стратегії для підсилення захисту прав людини. Акцент робиться на необхідності законодавчих змін та реформ, які забезпечили б права та громадянські свободи та були б узгоджені з європейськими та міжнародними стандартами, тим самим зміцнюючи правові гарантії проти потенційних порушень прав людини. У статті здійснено критичний огляд наявних законодавчих прогалин, які погіршують захист прав людини під час збройних конфліктів, і обговорює ключову роль міжнародної спільноти та правових інституцій у підтримці справедливості та відповідальності. Окрім того, пропонується впровадження інноваційних правових заходів та інтеграція норм міжнародного гуманітарного права для посилення правової інфраструктури, що є необхідним для ефективного відновлення та захисту прав людини та громадянських свобод. У статті розкриваються сучасні наукові фахові дискусії, акцентуючи на нагальній потребі активних та стратегічних правових заходів, що відповідають європейським та міжнародним стандартам, забезпечуючи захист прав людини у складних умовах воєнних конфліктів.

Ключові слова: порушення прав людини, захист прав людини, збройний конфлікт, європейські та міжнародні стандарти захисту прав людини, державні заходи для боротьби з порушеннями прав людини.

Ivaniuk R.V. System of state measures to fight human rights violations in armed conflict.

The article examines the modern challenges of human rights protection during the armed conflict, in particular in the context of the need to introduce the legal regime of martial law, which was introduced due to the armed aggression of the Russian Federation against the sovereign, democratic and legal Ukrainian state. The article focuses on the analysis of critical aspects of the protection of human rights in the context of armed conflict, emphasizing the difficulties arising from an aggressive invasion of a sovereign, democratic, and legal state. Special attention is paid to strategic priorities for the restoration and protection of human rights that have been seriously affected by military actions. The article argues the need for a specific legal framework adapted to the conditions of wartime armed conflict and the key priorities of post-war reconstruction. The article provides a detailed analysis of national legislation and

relevant international legal norms and an attempt to identify and recommend effective strategies for strengthening the protection of human rights. Emphasis is placed on the need for legislative changes and reforms that would ensure rights and civil liberties and be consistent with European and international standards, thereby strengthening legal guarantees against potential human rights violations. The article provides a critical review of existing legal gaps that impair the protection of human rights during armed conflicts and discusses the key role of the international community and legal institutions in upholding justice and accountability. In addition, it is proposed to implement innovative legal measures and integrate the norms of international humanitarian law to strengthen the legal infrastructure, which is necessary for the effective restoration and protection of human rights and civil liberties. The article reveals modern scientific and professional discussions, emphasizing the urgent need for active and strategic legal measures that meet European and international standards, ensuring the protection of human rights in the complex conditions of military conflicts.

Key words: violation of human rights, protection of human rights, armed conflict, European and international standards for the protection of human rights, state measures to combat human rights violations.

Постановка проблеми. Одним із завдань міжнародного права є захист прав людини, зокрема, в умовах збройного конфлікту. Аналіз національного законодавства та міжнародно-правових актів демонструє, що захист прав людини, які гарантує держава в умовах збройного конфлікту відповідає нормам Ст. 15 Європейській Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року. Незважаючи на поширеність збройних конфліктів у світі, проблема справедливості та захисту прав людини під час збройного конфлікту є відносно мало дослідженою, у порівнянні із зусиллями, які вживалися після збройного конфлікту. Вбивства цивільних осіб, примусові зникнення, переміщення та інші порушення прав людини є невід'ємною частиною сучасних збройних конфліктів. Щоби домогтися справедливості, жертви, а також національні та міжнародні правозахисні організації вимагають справедливості та відшкодування [1]. «У сучасному світі, як справедливо зауважує О. Сенаторова, укладено величезну кількість міжнародних договорів, направлених на захист осіб як у мирний час, так і під час збройних конфліктів, але, на жаль, ця кодифікація не призвела до більшої захищеності людини під час війни та не забезпечує у повній мірі захист їх прав від свавілля авторитарних режимів» [2, с. 7]. Актуальним є питання розуміння, які державні заходи можуть бути вжиті в умовах триваючого збройного конфлікту щодо захисту прав людини, зокрема, в умовах агресії РФ проти України.

Метою статті є аналіз системи державних заходів для боротьби з порушеннями прав людини зв умовах збройного конфлікту, передовсім, формування інституцій національного рівня для захисту прав людини в умовах збройного конфлікту та впровадження цілісного підходу, який формує основу для захисту прав людини у довготривалій перспективі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Надзвичайно актуальна проблематика захисту прав людини, зокрема, в умовах збройного конфлікту та формування системи державних заходів для боротьби з порушеннями прав людини в умовах збройного конфлікту перебуває у фокусі уваги науковців, практиків, політиків. Для аналізу найбільш проблемних питань означеної проблематики важливими є напрацювання та дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, зокрема, О.В. Сенаторової, Горбової Н.А., А.Я. Палюх, Пархети В.І., Барда Дранжа (Bård Drange), Джоанни Квінн (Joanna R Quinn), Кейт Кронін-Фурман (Cronin-Furman Kate), які дали можливість всебічно критично проаналізувати всі аспекти питання.

Виклад основного матеріалу. Захист та відновлення прав людини є пріоритетним напрямком діяльності держави, значення якого в умовах війни особливо актуалізується. Збройна агресія РФ проти України зумовили необхідність запровадження спеціального правового режиму воєнного стану, у контексті якого постали питання щодо захисту прав людини і основоположних свобод, а також активний дискурс щодо формування системи стратегічних державних заходів щодо захисту прав людини та їх відновлення в період подолання наслідків війни.

Н.А. Горбова., А.Я. Палюх та В.І. Пархета поділяють тезу Д. Лубінця про те, що поглибленого вивчення потребує проблема формування системи заходів, необхідних для забезпечення дотримання прав і свобод людини з урахуванням європейських та міжнародних норм [3].

Важливо зауважити, що у фаховій спеціальній літературі виділяють три проблеми в галузі захисту прав людини та правосуддя в контексті збройного конфлікту. По-перше, це зосередження

на розбудові інституцій на державному та національному рівнях, які вказують на роль національних інституцій у відстоюванні прав людини в усьому світі. По-друге, це визначення підстав, на яких держави вживають заходів для досягнення справедливості. По-третє, це визнання того, що під час війни також застосовуються судові та несудові заходи (судовий або квазісудовий процес, ініційований під час збройного конфлікту, спрямований на вирішення протиправних дій, які були вчинені або відбуваються в рамках цього конфлікту) [4].

Таким чином, утворюються дві відносно чіткі сторони. З одного боку – ті прихильники справедливості та міжнародних прав людини, які вживають заходів, щоб чинити тиск на держави, щоб вони захищали права людини. До них входять національні та міжнародні правозахисники, а також інші учасники – політики чи жертви та інші організації громадянського суспільства. З іншого боку – суб'єкти, які можуть прагнути обмежити кримінальне переслідування [5]. Прихильниками справедливості можуть бути жертви та організації потерпілих, організації громадянського суспільства, судді, політики чи міжнародні правозахисні організації. Міжнародні та національні правозахисники часто співпрацюють [6]. Прихильників справедливості об'єднує спільна мета – викриття порушень прав людини та притягнення до відповідальності за злочини, скоєні в контексті збройного конфлікту [7]). Таким чином, притягнення до відповідальності є важкою битвою, особливо в контексті триваючого збройного конфлікту.

У контексті збройного конфлікту спроби притягнути винних до відповідальності можуть бути особливо складними, оскільки держави можуть обмежити розслідування порушень прав людини, скоєних власними силами або силами, які вони підтримують [8].

Різні погляди на порушення прав людини є частиною суспільної напруги, що фундаментально зачіпає питання щодо того, хто несе найбільшу відповідальність за збройний конфлікт. Ще одне розуміння стосується того, як держави створюють трибунали національного рівня, які притягують до відповідальності лідерів воєнізованих формувань під час війни. У 2003 і 2016 рр. Human Rights Watch висловлювала невдоволення заходами щодо притягнення до відповідальності воєнізованих формувань і FARC відповідно [9]. Мова йде про траєкторію державних заходів для боротьби з порушеннями прав людини під час насильства. Під час конфлікту триваюча віктимізація та обмежена інформація можуть ускладнити судовий процес. Дослідження державних заходів під час конфлікту, зокрема, в таких різноманітних конфліктах, як Сирія, М'янма, Малі дали можливість зробити висновок про те, як варто поєднати ідеї про права людини та правосуддя перехідного періоду з дослідженням збройного конфлікту [7].

У Стратегії національної безпеки (NSB) 2017 року стверджується, що США працюватимуть над зміцненням нестабільних держав, «де слабкість або неспроможність держави посилять загрози американській батьківщині», і «розширення можливостей реформаторських урядів, людей і громадянського суспільства» в цих місцях. Зусилля США створюватимуть і підтримуватимуть потенціал для передбачення та запобігання нестабільності та широкомасштабного насильства до того, як вони спалахнуть, а також братимуть участь у розбудові миру. США інвестуватимуть як короткострокові зусилля, спрямовані на пом'якшення ризиків ескалації конфлікту, так і довгострокові зусилля, спрямовані на усунення вразливостей, що лежать в основі насильницького конфлікту та іншого масштабного насильства. Це може включати важливі зусилля для покращення захисту прав людини. Усунення вразливостей і структурних факторів ризику, які підживлюють насильство та конфлікти та підривають цивільну безпеку, шляхом посилення запобігання, розбудови миру та пов'язаних зусиль щодо боротьби з тероризмом.

США інтегруватимуть і послідовно здійснюватимуть дипломатичні зусилля, зусилля, пов'язані з розвитком і військовими, розуміючи їхній потенційний політичний вплив. США підтримуватимуть зусилля законної місцевої влади щодо зменшення насильства, встановлення стабільності та мирного врегулювання конфлікту [10].

Аналіз світової практики щодо державних заходів для боротьби з порушеннями прав людини в умовах збройного конфлікту, мають важливе значення для розуміння стратегічних завдань української держави у найближчій перспективі – як в умовах триваючого збройного конфлікту, так і по завершенню його. Саме тому надважливими є обговорювані та прийняті 9 лютого 2023 року за результатами обговорень та дискусій пресконференції **«Що має зробити держава у 2023 році для захисту прав людини в умовах війни»** експерти Коаліції організацій, що опікуються питаннями захисту прав постраждалих внаслідок збройної агресії РФ проти України (у складі Громадської організації «Громадський холдинг «ГРУПА ВПЛИВУ», Центру прав

людини ZMINA, Благодійної організації «Благодійний фонд «Право на захист», БФ «Восток SOS» Громадської організації «КримСОС», Кримської правозахисної групи ГО «Донбас-СОС», БФ «Стабілізаційний Суппорт Сервісез» визначили перелік **пріоритетних кроків держави щодо захисту прав людини в умовах війни на 2023 рік. Акцентуючи на тому, що в умовах агресії РФ проти України, яка розпочалася з окупації Криму в 2014 році, представники правозахисних громадських організацій наголосили на консолідованій позиції щодо пріоритетних кроків української держави в умовах широкомасштабної збройної агресії РФ проти України, реалізація яких дасть можливість Україні «створити умови для притягнення до кримінальної відповідальності воєнних злочинців, підвищити рівень захисту постраждалих внаслідок збройних дій, знизити рівень напруги в суспільстві щодо питань переслідування за вчинені кримінальні злочини під час тимчасової окупації, підвищити рівень прозорості в процесі прийняття рішень щодо індивідуальної кримінальної відповідальності за воєнні злочини» [11].** Передовсім, **Верховній Раді України визначається як важливе завдання «ратифікувати Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС) та гармонізувати національне кримінальне законодавство із міжнародним, що дасть, на думку, правозахисників «змогу посилити спроможність національної системи розслідувати та притягнути до відповідальності осіб, які вчинили найтяжчі міжнародні злочини» [11].** Як наслідок, Україна може отримати повноваження повноцінного члена Асамблеї держав-учасниць МКС, що, у свою чергу, «дасть змогу брати участь у відборі суддів та прокурорів, формувати пріоритети та стратегію подальшої роботи Суду, рекомендувати ситуації до розгляду в різних країнах Офісом Прокурора МКС» [11]. Окремим завданням для ВРУ представники правозахисних громадських організацій визначили **запровадження адміністративної (позасудової) процедури визнання актів цивільного стану (мова йде про ті, мали місце на тимчасово окупованих територіях України, що дасть можливість тим, хто вимушено залишався в окупації, отримати документи державного зразка і забезпечить їм доступ до реалізації своїх прав [11].**

Нагальною є потреба визначення категорії осіб, які постраждали унаслідок збройної агресії РФ проти України, адже не дивлячись на триваючий збройний конфлікт та тисячі осіб, що зазнали шкоди, в українському законодавстві відсутнє визначення, кого можна вважати постраждалими внаслідок збройного конфлікту. А це, у свою чергу, як підкреслили представники правозахисних громадських організацій, веде до відсутності стратегічного державного бачення щодо комплексної системи підтримки та допомоги постраждалим, «яка має ґрунтуватися на оцінці нанесеної шкоди кожному постраждалому та гнучкому підході до її компенсації» [11]. У цьому контексті не менш важливим є завдання для ВРУ щодо **забезпечення справедливої та обґрунтованої компенсації за майно, яке було знищене чи пошкоджене внаслідок збройної агресії проти України [11].**

Погоджуємося з міркуваннями правозахисників щодо необхідності внесення змін до Кримінального Кодексу України, які забезпечать дотримання принципу правової визначеності у питанні притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність. Весною 2022 року ККУ було доповнено новими складами злочинів – «колабораційна діяльність» (стаття 111-1 КК України) та «пособництво державі-агресору» (стаття 111-2 КК України). Питання у тому, що ці норми призвели до складнощів у розмежуванні їх з іншими злочинами, як то, наприклад, державна зрада (стаття 111 КК України).

Щодо завдань для виконавчої гілки влади – Кабінету Міністрів України, то, головним чином, має стосуватися створення умов для підтвердження освітніх кваліфікацій тими, хто отримав освіту на тимчасово окупованій території України. Особливо, актуальним є завдання щодо забезпечення повноцінного виконання ЗУ «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей». На конференції наводилися дані, що станом на січень 2023 року «РФ незаконно з політичних мотивів утримує щонайменше 149 громадян України в окупованому Криму та на своїй території» [11].

Торкалися в обговореннях завдання щодо змін підходів до призначення допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам (ВПО). Це зумовлено тим, що, оскільки мав місце недиференційований підхід до виплат ВПО, які не узалежнюються від оцінки потреб, а також оцінки рівня інтеграції в громаді, то й підходи до забезпечення виплат на проживання ВПО підлягають перегляду і зміні» [11].

Завданням для КМУ також визначено забезпечення повноцінного виконання ЗУ «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» (від 2018 року зі змінами від 2022 року), зокрема, створення цілісної системи координації зусиль держави щодо розшуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, в умовах збройного конфлікту та окупації. За інформацією правозахисників, «станом на початок 2023 року не запрацював Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, який мав стати цілісною базою даних для розшуку зниклих», тому й «не працює система соціального захисту родичів зниклих осіб та їхня соціальна підтримка» [11]. Необхідно також **забезпечити ефективний механізм евакуації цивільного населення під час воєнного стану.**

У вказаному контексті важливо також наголосити про мету Програми USAID «Нове правосуддя» – як-то надання підтримки судовій владі, Уряду, Парламенту, адвокатській спільноті, правничим школам, громадянському суспільству, ЗМІ та громадянам у створенні умов для функціонування незалежної, підзвітної, прозорої та ефективної системи правосуддя, яка забезпечує верховенство права, та у боротьбі з корупцією. Відповідно до цілі 5 Програми: Розширення доступу до правосуддя та захист прав людини, Програма «Нове правосуддя» підтримує партнерів у секторі юстиції та громадянське суспільство у вирішенні потреби захисту прав громадян, зокрема вразливих верств населення, під час збройного конфлікту на території України [12].

Висновки. Таким чином, збройні конфлікти у сучасному світі є досить поширеними, тому проблема справедливості та захисту прав людини під час збройного конфлікту потребує системного вирішення. Створення ефективної системи державних заходів для боротьби з порушеннями прав людини за умов збройного конфлікту, передовсім, передбачають формування інституцій національного рівня для захисту прав людини в умовах збройного конфлікту.

Для ефективного захисту прав людини в умовах агресії РФ проти України, уряду України можна рекомендувати: 1. Зміцнення правової системи – уряду слід забезпечити незалежність судової системи та оптимізувати процеси, що дозволять швидше та ефективніше розглядати справи про злочини проти людяності, в тому числі воєнні злочини. 2. Ратифікація міжнародних договорів – прискорити процес ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду, а також інших міжнародних конвенцій, які сприяють захисту прав людини. 3. Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб – розробити та впровадити цілісні програми підтримки для внутрішньо переміщених осіб, включаючи доступ до житла, освіти, медичного обслуговування та соціального захисту. 4. Підтримка і співпраця з міжнародними організаціями – активізувати співпрацю з міжнародними правозахисними організаціями та органами ООН для забезпечення моніторингу, документування та звітування про порушення прав людини. 5. Інформаційна відкритість та прозорість – забезпечити вільний доступ до інформації, зокрема, про стан захисту прав людини та активно інформувати громадськість про всі випадки порушень прав людини, що сприятиме залученню громадськості до захисту цих прав. Всі окреслені нами рекомендації мають на меті не тільки захист прав і свобод окремих осіб, а й формування системних засад захисту прав людини на національному рівні, що є критично важливим у контексті триваючої агресії РФ проти України.

Ключове завдання – переоцінка поточних правових рамок і впровадження цілісного підходу, який не лише вирішує безпосередні правові виклики щодо захисту прав людини, зокрема, в умовах збройного конфлікту, але й закладає основу для потенційного довготривалого захисту прав людини в регіонах, що постраждали від конфліктів у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Cyanne E Loyle and Helga Malmin Binningsbø. Justice during Armed Conflict: A New Dataset on Government and Rebel Strategies. *Journal of Conflict Resolution*. 2018. № 62. URL: <https://www.jstor.org/stable/48597303>.
2. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти: навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018.
3. Горбова Н.А., Палюх А.Я., Пархета В.І. Правовий захист та відновлення прав людини і основоположних свобод в умовах подолання наслідків війни. Київський часопис права. 2023. No 1. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/251/238>.
4. Dancy Geoff and Eric Wiebelhaus-Brahm. The Impact of Criminal Prosecutions during Intrastate Conflict. *Journal of Peace Research*. 2018. № 55. https://www.researchgate.net/publication/321684604_The_impact_of_criminal_prosecutions_during_intrastate_conflict.

5. Cronin-Furman Kate. Human Rights Half Measures: Avoiding Accountability in Postwar Sri Lanka. *World Politics*. 2020. № 72. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/world-politics/article/abs/human-rights-half-measures-avoiding-accountability-in-postwar-sri-lanka/CDB6C50E79714CB35BD8C78FB60DF83B>.
6. Joanna R Quinn. Whither the “Transition” of Transitional Justice? *Interdisciplinary Journal of Human Rights Law*. 2014. № 8. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/18918131.2022.2097787>.
7. Bård Drange. A Tug of War: Pursuing Justice Amid Armed Conflict, *Nordic Journal of Human Rights*, 2022. DOI: 10.1080/18918131.2022.2097787 <https://doi.org/10.1080/18918131.2022.2097787>.
8. Skaar and Eric Wiebelhaus-Brahm. The Drivers of Transitional Justice: An Analytical Framework for Assessing the Role of Actors. *Nordic Journal of Human Rights*. 2013. № 31. <https://www.cmi.no/publications/4797-the-drivers-of-transitional-justice>.
9. Nauenberg Dunkell. From Global Norms to National Politics; Annika Björkdahl and Louise Warvsten. Friction in Transitional Justice Processes: The Colombian Judicial System and the ICC. *International Journal of Transitional Justice*. 2021. № 15.
10. United States Strategy to Prevent Conflict and Promote Stability. Bureau of conflict and stabilization operations. April 1, 2022. URL: <https://www.state.gov/united-states-strategy-to-prevent-conflict-and-promote-stability/>.
11. 10 пріоритетних кроків у сфері захисту прав людини в умовах широкомасштабної збройної агресії на 2023. URL: <https://www.vplyv.org.ua/archives/7335>.
12. Як перехідне правосуддя може сприяти миру в Україні? URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/New-Justice_Report ICTJ_UKR.pdf.